

MŰVÉSZET ÉS VALLÁS

Aki a művészetek, a költészet, a zene történetével csak egy kicsit is foglalkozott, az tudja, hogy eredetükben, fénykorszakaikban milyen szoros kapcsolatban voltak a vallással.

Ha a művészet mai, tulajdonképeni kérdéseit akarjuk megközeleltetni s megérteni, akkor ezt a sajátos kapcsolatot kell közelebbről megvizsgálnunk és megértenünk.

Vallás és művészet szoros kapcsolata a legismertebb, legbanálisabb s legeggyetemesebb tényeit fejezi ki a művészet történetének s mégis a legkevesebb esztétika vagy művészettörténet vetett eddig számat vele. Mire szokott gondolni egy pszichoanalitikusan iskolázott elme, ha nyilvánvaló tényeket nem vesznek, vagy pedig nyilvánvaló jelentőségükhöz mérten nem vesznek tudomásul?

Tudatalattira, cenzúrára, ellenállásra. Valami súlyos kellemetlenségre, vagy pláne traumára, ami erőszakkal kizárja a tudatból azt, ami leginkább odaváló, már csak tisztán ökonomiai szempontokból is.

De erőszakos elfojtásról itt nincs szó: minden kézikönyv és tanulmány, bármilyen irányú legyen is egyébként, minden köntörfalazás nélkül elismeri ezeket az alapvető tényeket és ezentúl még magátólértetődőknek is tartja őket! És azzal, hogy magátólértetődőknek tartja, már ki is dobta a figyelem centrumából.

És kérdezzük meg: kik tartják olyan magátólértetődőknek ezt a szoros kapcsolatot?

Az a spirituális esztétika, amelyiknek egyik legfőbb problémája vallás és élő művészet elvesztett kapcsolatának helyreállítása és az a materiális esztétika, amelynek számára dicsőséges vagy magátólértetődő vívmány vallás és művészet kapcsolatainak valóságos és vélt megszakadása.

Amint látjuk, a társadalmi ellenállás nem dolgozik mindig durván és erőszakosan: nem tagadja le a csillagokat az égről, hanem magátólértetődőknek adja elő, mint a kétszerkettőt és ezzel már is elejtette. S ha a múlt, jelen és jövő élő művészeti problémáiról van szó, akkor már senki sem gondol rá, hogy a döntő megvilágító szempont elsüllyedt s a mellékszempontok, a giccs, a rabulisztika, a tehetőségtelenség és középszerűség szabadversenye számára megnyílt a pálya. És a mellékszempontok és relativizmusok piacának immanens törvénye: a mammon!

Tehát térjünk vissza vallás és művészet magátólértetődő kapcsolataihoz, a művészet eredetéhez és fénykorszakaihoz.

Hogy néz ki ez a magátólértetődés? Mert a csillagok csillagok és ez a kapcsolat valóban magátólértetődő.

Értsük meg ezt az állítást.

Művészetnek, tudománynak s az élet minden vonatkozásának közös tanítása, hogy a legmagátólértetődőbb tanítások a legnehezebb-

ben felfedezhetők, érthetők és elfogadhatók! Ami az élet elemi tapasztalati tényeként mutatja be a tiszta logikának és ellentmondásdialektikának maradéknélküli egybeesését.

Hol vannak a mi magátólértetődő állításainknak önigazoló ellentmondásai? Mutatóba kettőt hozunk fel:

1. vallás és művészet kapcsolata korábbi, mint maga a művészet!
2. viszonylagosan önálló és lazán körülhatárolható művészet nincsen, mint ahogyan viszonylagosan önálló és lazán körülhatárolható növény-, ásvány- és állatvilág van!

A jelzett szigorúan körülhatárolt értelemben a második tételt úgy tehetjük szemléletesebbé, hogy azt mondjuk: tiszta művészet nem volt, nincs és nem is lesz: soha senki még gondolatban sem találkozott ezzel a létformával másképp, mint a tudatalattinak konfliktusával és ellentmondásával vagy pedig egy dialektikus logika példatárában az önellentmondás szemléltető kísérleteként.

Novalis mindezt a költő exaktségával és realizmusával tömörebben fejezte ki:

„Az a művészet, amely nem templomszolgálat — templomrablás!”

De hát ez természetes, hiszen a tudományos kutatás méltósága pedagógiai karakterű s abban áll, hogy próféták és költők aranyát a mindennapok aprópénzére váltsa!

„Templomszolgálat — vagy templomrablás.”

Hogyan?

Mindazt, amit irodalomnak és általában művészetnek nevezünk az általános szóhasználatban, három csoportba osztályozhatjuk, ahol a csoportosítás határmegállapításainál sokszor nehéz, de nem megoldhatatlan feladatok előtt állunk.

Az első csoportba tartoznak a szellemi szórakoztatóipar tömeges termékei, melyek vagy minden művészi érték híjával vannak vagy pedig felhasználják az eredeti szétszórósándék szolgálatában előző generációk művészi látásmódjának bizonyos technikai fogásait.

A második csoportba tartoznak a tiszta irodalom s általában a tiszta művészet termékei, a nemes, a tisztán korszerű és ebben a korszerűségben maradék nélkül feloldódó ötvösmunkák. Talán Thomas Mann a legtisztább megnyilatkozása ennek az osztálynak. A cél itt a kultúrember szórakoztatása és nemesebb érzületének táplálása és nevelése. Formátlanul, mint Werfel, Wassermann és U. Sinclair vagy tisztán, mint Th. Mann, Mauriac és Gorky.

Honnan erednek ennek a korszerűségben maradék nélkül feloldódó tiszta ötvösművészetnek értékei, formái, mondanivalói?

A harmadik csoport alkotóinak életéből és műveiből. Annak a csoportnak a műveiből, amelynek tagjai a formákat, értékeket és mondanivalókat e világra szülték, de akik maguk a tiszta művészetnek született ellenségei; ők, akik arra születtek, hogy életükkel és műveikkel a tiszta korszerűség finoman ötvözött karosszériabörtönét keresztültörjék, s az ember történelmi-történelemfeletti feladatait szóba hozzák és megformálják. A tisztán korszerű esztétikával szemben az igazi alkotók formaszépség és mondanivalóbeli tobzódása még akkor is barbarizmusnak és a szent tiszta művészet elleni hadjárat-

nak tűnik fel, ha ez a művész olyan bravúros és játékos szuverenitással dolgozza fel a kortársművészetek formakincsét, mint Shakespeare! A matrózok és lordok kasszasikeres színpadja után évszázadokig tartott, amíg a shakespearri barbarizmus sűrű, nehéz és gazdag esztétikája, szuverenül játékos biztonsága és egysége — valamiképen elviselhetővé vált. Csak valamiképen, mert az osztályteletti s osztályközi polgár és írástudó, nem bírja el az élet problémáit és még kevésbé a megoldásait. Az igazi írástudó született és arisztokratikusan kitenyészített ellensége az élet forrásának és azoknak, akik ebből a forrásból először merítettek.

A két életforma nem tűri egymást. Inkvizíciósan türelmetlen egymással szemben. Hiába, hogy a kortársművészetek tiszta esztétikája történelmi távlatba süllyedt shakespearri barbarizmusok kondenzált és desztillált morzsáin nőtt nagyra! Létfőrmájánál fogva hálára képtelen önnönléte forrásaival szemben: írástudó. Ha festő, ha költő, ha tudós.

A shakespearri atombomba felrobbantja a legkorszerűbb esztétikai páncélerődöket is, utólagos rádióaktív hatásában profilaktikusan elébevág a látszatélet minden vegetációjának is. A shakespearri élet barbarizmusa és a finom, korszerű ötvösművészet közötti gyilkos harc feloldhatatlan.

Feloldás és megoldás csak ott van, ahol, mint a kínai festészetben is, a nagy mesterek problémáinak és megoldásainak megújított elsajátítási kísérlete dicsőség és ahol a nagymesterek, az előszörmerítők, az „elsőség jóságának” megszállottjai megszállottságukban is elég realizisztikusak és alázatosak tudtak maradni ahhoz, hogy a forrást, amiből megrészegedtek, még forrásnak nevezzék és ismerjék el, hogy ne tévesszék magukat össze titáni csöcselék módjára, nietzschei-dionizoszi mámorukban önnön-létük közös forrásával.

Ha a művészetről beszélünk, akkor mindig valahogy a három csoportnak valamilyen közelebbről meg nem határozható homályos esztétikai egységét képzeljük el, megelégedve arról, hogy az egyik csoport esztétikai értékességének elismerése szükségképpen maga után vonja a másik két csoport esztétikai érvényének megtagadását. Elméletben csak úgy, mint a gyakorlatban.

Békés, összefogó esztétikai szempontközösséget nem olyan könnyű létrehozni.

De nem lehetetlen.

Erre történelmi empirikus bizonyítékaink vannak.

A művészet nagy fénykorszakai.

Ezekben a korszakokban egyetlen értékelési vérkeringésben van együtt a három csoport: 1. a ponyva, 2. a tisztán korszerűvé zsugorodni kívánó artisztikum és 3. a titáni csöcselék, a zseni-csandala.

Csak abból, hogy együtt vannak és együtt lehetnek, már következik, hogy a ponyva már nem ponyva, a korszerű artisztikum már nem zsugorodási jelenség, s az elsőség jóságának megszállottjai már nem titáni csöcselék vagy önmagától megmámorosodott zseni-csandala.

Mi alakítja a három fázis és csoport gyilkos küzdelmét a harmonikus életigénylés és életfokozás vérkeringésévé?

Az abszolút értékelés súlyos életfeladatának vállalása a mammon piaci, egyoldalú relativizmusainak értékelés- és élettágadásával szemben.

Abszolút értékelés — realizmus — formák születése — alázat — — különböző kiindulópontokból egy-ugyanazon életmozzanat különböző neveit idéztük meg.

Bevezető mondatainkban vallás és művészet szoros kapcsolatát két paradox tétellel próbáltuk megvilágítani és megeleveníteni:

1. hogy vallás és művészet kapcsolata korábbi, mint maga a művészet és

2. hogy önálló művészet és autonóm esztétikai értékelés nincsen!

S tételeinket igazoltuk azzal, hogy a modern kölcsönös megnem-értésen és értékelniemtudáson alapuló művészi életformát és esztétikát szembeállítottuk a művészet formateremtő és végső távlatokat nyitó nagy műveivel és korszakaival.

A történelmi múlt és a történelmi jelen empiriájára támaszkodva bizonyítottuk, hogy autonóm irodalmi-művészi produkció és esztétika nincsen. De az esztétikai jelenségek tisztán axiomatikus vizsgálata is mindenkor erre mutatott.

Tehát:

„Templomszolgálat — vagy templomrablás.”

Vagy félreérthetlenebbül, az örök jelen döntést provokáló aktualitásával:

„Templomszolgálat — vagy a mammon szolgálata!”

Mindenütt s a művészi létforma vizsgálatánál is választanunk kell!

Választani kell, dönteni kell.

Az abszolút értékelés terhe, felelőssége és kockázata elől nem térhetünk ki. Ha azt hisszük vagy azt állítjuk, hogy kitérhetünk, ha valamilyen provinciális részrelativizmus vagy mammonisztikus összrelativizmus ideológiai ködfelhője mögül azt képzeljük, hogy megtagadhatjuk és elodázhathatjuk színvallásunkat, akkor tévedtünk, akkor már nagyon régen tévedtünk, mert akkor már régen választottunk, régen döntöttünk, és elsődlegesen abszolút módon választottak bennünket és döntöttek felettünk, a mammont választottuk és a mammon választott bennünket.

S az dobja a másikra az első követ, akit a mammon még nem választott!

Az élet kisebb feszültségi síkjain megformulázva ugyanezt a kérdést: élet és emberi élet mindig értékelés, mindig abszolút értékelés!

Mint ahogyan logikai tankönyveink helyesen tanítják: az abszolút esztétikai-logikai- és etikai értékelés lehetőségének és realitásának tagadása tulajdonképen végrehajthatatlan önellentmondás!

Logikai tankönyveink nem unják meg, hogy újra és újra diadalmasan rámutassanak minden relativizmusnak erre a tulajdonképen végrehajthatatlan önellentmondására.

De sajnálatos módon elfelejtik feltenni a kérdést: miért olyan rettenetes erejű mégis szellemi életünkben a tősgyökeres provinciális és gyökértelen mammonista összrelativizmus szövetsége?

Hogy fér e kettő össze?

A válasz egyszerű.

Még nem jöttünk rá erre az önellenmondásra. És legtöbbször még azok sem jöttek rá, akik unos-untig ismételték. Mert ha mi nem sajátítottuk el ezt az összefüggést, hiába ismételjük grammofoonszerepünkben régi idők életigazságait! Sőt ha már magunk is rájöttünk a kérdés nyitjára, ha már magunk is elsajátítottuk egyszer ezt az életösszefüggést, még saját élményeinkből sem gyárthatunk problémaoldó mágikus grammofoonlemezeket. Az élet minden fordulópontján új döntés előtt állunk és új mintát kell készítenünk. Az élet minden fordulópontján és az élet minden vetületében.

A válasz egyszerű:

a mammonizmus élet-, érték- és szellemgyilkos relativizmusa azért olyan erős és uralkodó, mert mi magunk produkáljuk!

Mi mindannyian, emberek: ki-ki szabadsága, mértéke, hajlandósága, sorsa szerint részesedik benne. És felelős érte.

Több vonatkozásban kifejtettük, hogy a művészeti produkció és esztétikai értékelés nem tekintheti önmagát formák, tehetségek és törvényszerűségek zárt rendszerének, éltető forrásának és így saját életének megtagadása nélkül. A művészet és esztétika nem autonom felfelé, saját forrásaival szemben. De több mint autonom: fölérendelt a belőle is származó, de korrumpált politikai, gazdasági, piaci és mammonisztikus értékskálákkal vetve egybe!

A szépségnek, az esztétikai mozzanatnak, a formának önállósíthatatlan, de pozitív jelentőségét csak kísérleti úton lehet illusztrálni és bizonyítani. A kísérlet a következő:

olvassuk el Buddhának egy beszédét,
és utána olvassunk el egy buddhista katekizmust!

Két külön világ, két idegen világ, két ellenséges világ.

Az egyik nagy és szép, a másik kicsinyes és sivár.

Az egyik él, a másik halott.

Dávid zsoltárait, Jezsaiás profeciáit, Jézus példabeszédeit és keresztkérdésekre adott válaszait viszont ne próbáljuk összehasonlítani teológiai tankönyveinkkel:

az ember szellemi összehasonlítóképességeinek is megvannak a maga tiszteletben tartandó határai.

Ennek a kísérletnek az alapján két mondatba foglalhatjuk össze gondolatmenetünk eredményét:

a művészet: templomszolgálat vagy templomrablás! és maga az Ige hirdetése bizonyítja a szépség elsőszülöttségi jogát, elsőségének jóságát!

Szabó Lajos.